

Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях Східньої Європи.

Давня і глибоко закорінена манера — об'яснити відміни в культурі відмінами етнографічними і появу їх виводити від перемін в кольонізації — від появи нового народу, що мовляв приніс з собою сі нові культурні здобутки, звичаї і обряди. Був час наприклад, коли меґаліти звязували спеціально з Кельтами, бачили в них їх виключну власність і де були меґалітичні будови, припускали давнійші кельтські осади. Появу в західній Європі металічної культури, домашніх звір'ят уважали здобутками, принесеними якимись новими племенами, якоюсь великою міґрацією. Не що давно висловляли ся здогади, що й неолітична культура була принесена в Європу якоюсь близше нам незвісною міґрацією, що стара плеолітична людність полишила західню Європу під впливом змін в кліматі і фавні, й її місце зайняла та нова неолітична людність, прийшовши — з Азії наприклад, що все ще лишаєть ся такою *vagina gentium* для Європи.

Звичайно такі теорії упадають, в міру того як збільшаєть ся запас наших відомостей. Після того як меґаліти показали ся не тільки в Західній Європі, а і в північній Африці, на Кавказі і в Індії, — ніхто на бачить в них слідів кельтських міґрацій. Богатші нахідки, докладнійші студії показали нам повільний розвій домашнення звір'ят в Європі, ще докладнійше — повільне росповсюдненне перших металів міді й бронзи, їх щоб так сказати — ендосмозу в камяну культуру¹⁾. З того часу як знайшли ся в західній Європі переходові типи між останніми стадіями плеолітичної культури (*Magdalénien*, по звичайній, загально-звісній схемі) і неолітом — типи т. зв. *Tourassien* і *Tardenoisien*, пропав той *hiatus*, той розлом між плеолітичною й неолітичною культурою, що змушував до здогадів про радикальну переміну залюднення Європи на сім переломі 2), і коли тепер ще

1) Богато інтересних спостережень на сю тему в працях Муха (Much) — *Die Kupferzeit in Europa* нове вид. 1898, Жена, і *Die Heimat der Indogermanen*, 1902 і 1093, (дарма що з остатніми виводами його про індогерманську правітчину тяжко погодитись).

2) Gab. et Ad. Mortillet *Le préhistorique*, вид. 1900, і *Musée préhistorique*, 2 вид. 1902. пор. статю *Capitan-a* в *L'anthropologie*, 1901.

далі говорять про нову міграцію на порозі неолітичної культури, то вже з огляду на такі справді реальні факти як появу довгоголового типу¹⁾ — хоч і тут можна ще спорити ся, чи дійсно ці факти змушують до такої теорії, і т. д.

Подібно як ці кардинальні зміни в історії людської культури, поясняли ся й факти більше місцевої культурної історії Східної Європи, які відкривають нам археологічні дослідди. Зміни в культурі, в техніці, в похоронних обрядах толкували ся змінами в колонізації, покvapно звязували ся з етнографічними іменами, переказаними нам історією. І так дієть ся до нинішнього дня. Так оден з визначних археологів російських недавно ще доводив, що бронза була принесена новим народом, отже похорони бронзової доби (такими вважає він похорони з червоними скелетами) належать иньшому народу ніж похорони камяної доби²⁾. Ранню залізну культуру й похорон все ще досить серіозно (хоч не всі — декотрі тільки конвенціонально) вважають скитськими. Старші похоронні типи признають Кімерійцям — тільки в тім нема згоди, котрі саме — бо тим часом як одні признають їм похорони камяної доби (скорчених скелетів), иньші — бронзової, а иньші знов найранійшої залізної³⁾. Скоро відкриті були оселі з мальованим начиннем чи так звані точки («площадки») з «передмікенською культурою» — не встигли ще дослідити їх території, району їх росширення, ані самої тої культури, а вже виступили цілим рядом здогади про їх етнічну приналежність: одні побачили тут Неврів, иньші — Греків з перед міграції на Балкан, иньші — Словян, і т. д.⁴⁾

Скороспівність виводів річ взагалі дуже звичайна в початкових стадіях науки, але не конче користна. І в данім разі таке передчасне приліплюванне етнічних титулів до археологічних типів не тільки безплотно забирає енергію дослідників, а і вносить часом непотрібну заплутанину в археологічний матеріал та відсуває те, що передовсім на його підставі має бути і може бути зроблене — образ розвою культури на певній території,

1) О. Шрадер одначе в своїй новій книзі (Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde, 1901) все ще приймає принесення неолітичної культури новою людиною — на підставі різних другорядних культурно-історичних обставин, в роді браку почуття для штуки у неолітичного чоловіка (с. 825).

2) Записки русскаго археол. общества т. XII вип. 1—2, с. 393 (резюме реферату Н. Веселовского).

3) Нпр. реферат Бранденбурга в I т. Трудів XI съѣзда с. 167, Городцова в Извѣстіях XII съѣзда с. 159, замітки Самоквасова в II т. Трудів XI съѣзда с. 92. Nadaszek Złote skarby Michalkowakie, 1904, передмова. Вибераю найновійше.

4) Хвојка Каменный вѣкъ средняго Приднѣпровья — Труды XI съѣзда т. I, Спицынъ Расселеніе древнерусскихъ племенъ по археологическимъ даннымъ (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1899, VIII) ст. 899, фонъ Штернъ Раскопки въ сѣверной Бессарабій въ связи съ вопросомъ о неолитическихъ поселеніяхъ съ керамикой домикенскаго типа — Извѣстія XII съѣзда с. 89.

незалежно від етнічної номенклатури II. Взагалі археологічний матеріал для Східної Європи поки що такий іще бідний, а що важливіше—в переважній частині так лихо спрепарований¹⁾, що увага дослідників передовсім мусять бути звернена не так на роблення далеких висновків, як на удіпшення методів і системи досліду, бо ні в одній мабуть иньшій сфері ненауковість досліду не являєть ся таким непростимим і непоправним гріхом, як власне в археології: справедливо підносили, що тим часом як лихо описані монументальні чи писані пам'ятки можуть бути з часом описані чи видані ліпше дальшими дослідниками, а недокладна обсервація або хемічний аналіз можуть бути заступлені ліпшими — недокладно переведена розкопка безповоротно нищить дорогоцінний, і може бути — одинокий в своїм роді матеріал, даючи замість цінного факту з історії людської культури малоцінні *bibelots*²⁾.

Спеціально в справі змін культурних форм і обрядів треба все пам'ятати—з одного боку, що від неолітичної доби (досить пізньої, з другої половини II, коли ми вперше маємо багатший археологічний матеріал) і аж до гунського знаходу ми не маємо вповні виразних безсумнівних вказівок, чи історичних, чи археологічних, на якусь *масову* вповні *чужеродну* міграцію в східній Європі. По друге — що вже від дуже ранніх часів, в кождім разі—від другої половини неолітичної доби, були сильні *культурні впливи*, *культурна ендосмоса* як в західній Європі так і в східній.

Справді, супроти того що з ідеєю індоєвропейської правітчини в передній Азії приходиться ся попроситись, і все більше правдоподібним (і в науці прийнятим) стає погляд, що Індоєвропейці жили десь в східній Європі ще перед своїм розселенням, а їх культурна еволюція на правітчині іде гень в глибину неолітичної культури, *оповні можливо*, що значна частина східної Європи — чи полудневої, як хочуть одні уміщати сю індоєвропейську правітчину, чи західно-полудневої, чи східно-полудневої — як хочуть иньші³⁾, — мала індоєвропейську людність від пізньої неолітичної доби аж до гунського знаходу. А в такім разі культурна й побутова еволюція сходиться на культурні *впливи*, *чужеродні домішки*, і вкінці — просту таки *еволюцію* життя, і про різкі етнографічні відміни й міграції можна поки що говорити хіба лише гіпотетично.

1) Пор. критичні замітки в Записках Наукового товариства ім. Шевченка т. LIII, с. 5, т. LV с. 2 (бібліографія).

2) Дуже серйозні гадки висловляє в сій справі звісний французький антрополог Манувріє в статі *La protection des antiques sepultures et des gisements préhistoriques* — *Revue de l'Ecole d'anthropologie*, 1901, VIII.

3) Сучасний стан сього питання представив я в I т. моєї «Історії України-Руси» і в новім виданню його, що від часу написання сєї статі вже вийшло, використовую нові спореження в сій справі.

Візьмім найстарше етнографічне імя, предане нам історичними відомостями—Кімерійці. Лишаю вже на боці, що ми не знаємо, чи дійсно існував в чорноморських краях взагалі такий конкретний нарід, що се не зовсім певно, бо ся пара імен — Скитів і Кімерійців, могла бути попросту пересаджена, псевдонауковою комбінацією грецьких письменників, на північне побереже Чорного моря з малоазійських країв, де вона дійсно існувала¹⁾. Але й існувавши реально, Кімерійці *можли* бути такимиж Іранцями як і Скити (як то з рештою й припускають декотрі дослідники), або в кождім разі Індоевропейцями. Появу скитського імени в Європі также властиво тільки з дуже великими обмеженнями можна признавати міграцією. Уважнїйше придивляючи ся колонїзаційним і культурним відносинам чорноморських степів, новїйші дослідники все рішучїйше підносять ту гадку, що виступ Скитів, потім Сарматів, вкінці Алянів — були змінами більше політичними, переїнами зверхніх орд, а радикальних змін в людности властиво не було. Правдоподібно, іранська людність держала ся в чорноморських степах протягом цілого сього часу. Розумієть ся вповні можлива туранська, урало-алтайська домішка в сїй кочевій людности, але поки що сконстатувати її ми не можемо з певностию, анї не можемо вказати її величини й значіння. Правда, важним фактом являєть ся те, що в ранній залізній культурі виступає незнаний нам перед тим в сих краях короткоголовий антропологічний тип, але ж бо взагалі ми так мало маємо антропологічного матеріалу з ранїйших часів²⁾, що й тут тільки гіпотетично можемо говорити, що в неолітичній добі в східній Європі жив чоловік довгоголовий, а в металічній з'явила ся в степах короткоголова людність. Ще менше доказової сили мають инші факти — приміром звязь східноєвропейського стилю скитських часів з середноазіатським, бо тут для об'яснення вистали б і самі культурні впливи³⁾, і т. я.

Але й припускаючи, як вповні *правдоподібно*, туранську домішку в степовій людности скитсько-сарматських часів, зістаєть ся в цілости *можливість*, що від неолітичних часів до вповні історичних IV віка, людність

1) Про се питання див. в I т. моєї Історії України, с. 46—7, першого вид.

2) Див. новїйшу розвідку Талька-Грінцевича Przewidywania do poznania świata kulturalnego Ukrainy (Materiały antropologiczno-archeologiczne, IV, 1900). З похоронів неолітичної та переходової доби, до тепер розкопаних, мабуть добрих 95% мають примітку, що кости небжчиків так погнили, що їх не можна було помірати, або й зовсім промовчуєть ся антропологічна сторона находок. Чи не тому такий величезний сей процент, що помірати кости тяжше, як вибрати з могили кілька кам'яних чи бронзових предметів? і чи не міг би він бути *де що меншим*, як би серйознїйші вимоги ставили ся до розкопок?

3) Лишаєть ся янр. певним, а навіть і сумнівним, аби скитська орда, переходячи з Азії в Європу, себто десь в VIII — VII вв., принесла вже з собою сю середноазійську техніку; вона прийшла в Європу мабуть пізнїйше, і то — зовсім можливо, дорогою зносин, а не міграції.

полудневої й полуднево-західної частини Східної Європи в головнім була з індоєвропейської родини, і значить—стрічалися тут одноплеменні етнографічні групи. Між ними мусіли бути відміни (бо етнографічна диференціація мусіла зазначити ся ще перед індоєвропейським розселенням), але не так сама по собі різка, щоб а ргіогі мати право звязувати з нею якісь різкі культурні відміни. Там де вони були вже в тих часах близшого споріднення і сусідства, вони свій початок ведуть властиво, знов таки, від чужих культурних впливів і чужородних домішок, отже зводять питання знову до міжнародної культурної ендосмози.

Я не перечу — ба навіть надію ся, що з розвоєм більше систематичних і докладних, науковійше ведених археологічних розслідувань — коли удасть ся уставити наступство певних культурних форм і їх територіальний розклад, географічні райони, — не в однім разі може удасть ся звязати певні культурні й побутові форми з певними племенами, як їх *виключну* прикмету і власність. Але се діло будучности. Поки ж що ми з певностию можемо вказати, здасть ся, тільки одну серію археологічних фактів—звязану як раз з першою *напевно* звісною нам чужеродною міграцією — тюркською: се впускні й иньші могили з похороном небіжчика з конем і камяні баби (хоч і тут близші хронологічні вказівки дати й докладнійшу етнографічну приналежність вказати мають дальші досліді: чи маємо зачинати від Печенігів, Чорних Клобуків і Половців тільки, чи брати ся до перших етапів турецької й взагалі північно-азійської міграції). Те що перед тим — се ряд фактів культурної еволюції *території*, які тільки гіпотетично або *частково* вяжуть ся з етнічними групами чи поодинокими народами.

Візьмем найстарший досі нам звісний тип похорону — погребанне скорченого трупа. Що з ним можна зробити? Він носамперед дуже мало характеристичний, бо так зване утробне положення трупа — найбільш характеристичне, рядом переходових положень переходить в випростоване; ніякої характеристичної обстанови также нема¹⁾. З другого боку територія їх розширення розлазить ся *in infinitum*: похорони скорчених небіжчиків східної Галичини²⁾ дають перехід до подібних похоронів західноєвропейських, що заводять нас до крайніх границь європейського суходолу. Якеж можливе тут етнічне означення? Сі похорони могли належати кождому народови, який ми в даній стадії культури в даній місцевості припустимо. А стадія культури не так докладна, бо коли в одних похоронах сього типу

1) Див. Бранденбургъ Обь аборигенах Киевскаго края — Труды XI съѣзда т. I.

2) Demetrykiewicz Neolityczne groby szkieletów t. zw. siedzących (Hockergräber) — Materiały antrop.-archeologiczne т. III.

маємо культуру неолітичну, в інших, видно, дожив він до початків металічної культури.

На Чорноморю на сей похоронний тип осідає з часом новий похоронний обряд — обсіпування чи обмазування небіжчика червоною фарбою. Осідає він на попередній тип так легко, що ледви чи можна думати про якийсь перелом колонізаційний¹⁾; на цілій просторони яку, обіймає сей новий обряд — в кождім разі ні. Локалізується він докладніше, ніж похорон скорчених небіжчиків, хоч докладних границь його, разуміється, ще зовсім не маємо. Бачимо його на степовім Чорноморю, від Кубанщини до Бессарабії; на Подніпровю він сягає полудневої Київщини, в басейні Донця звістний він в Ізюмськім повіті; в лісовім поясі й на заході — на Волини і в Галичині його не знаємо. В приморських місцях сей похорон виступає в обстанові переходової доби від неоліта до металічної культури; далі на північ в масі видержана обстановка без-метальна, так що тяжко думати, аби сі похорони належали до металічної культури²⁾.

І знову я питаю — яка можливість звязати сей похоронний обряд, хоч і такий характеристичний, з якоюсь певною етнічною групою як його власність? Що за нарід посадимо ми в сім переходовій добі від каменя до металю на тій просторони від Кубани до Бессарабії, від моря до поріччя Роси й середнього Донця?

Перед кінцем неолітичної доби виступають оселі з «перед-мікенською» культурою. Се тип найбільше характеристичний з цілої ранньої культури нашої території, найрізше відграничений від інших культурних типів³⁾. Сі глиняні будови, багаті форми посуду, пишна кольорова і різьблена орнаментация, глиняні статуетки — все виникає так нагло й несподівано на тлі нашого неоліта, що, дійсно, легко відсуває гадку про якусь міграцію. Але так як стоїть справа з ним тепер, яку таку народність винайти, щоб її признати сю культуру, яко її спеціальну власність? Поріччє (правобічне) середнього Дніпра, Поділе, Бессарабія, Буковина й Волощина, Семигород⁴⁾ —

1) Са повільність переходу від старшого обряду до фарбування небіжчика виступає нпр. в недавніх похоронах Еварицького — Труды XI съезда т. I.

2) Як приймають нпр. Бранденбург (ор. с.) і Веселовский (Записки рус. археол. общ. XII, вып. 1—2 а. 892—3).

3) В київській неолітичній оселі (при Кирилівській улиці), судячи з оповідання Хвойки, знайшли ся одначе якісь початки мальовання посуду. Може бути, що дальші нахідки тіснійше звязуть сю культуру з попередніми стадіями місцевого життя і дадуть переходові типи до північних. Поки що такі переходові типи чи властиво далекі відгомони можна шукати хіба в спіральних і круглих орнаментах посуду похоронних піл, та в рідких і незажди певних нахідках глиняних статуеток.

4) Хвойка Каменный вѣкъ (Труды XI съезда, т. I), комуникати Доманицького і Біляшевського в Археологическій летописи Юж. Россіи р. 1899—1901, фон Штерна в Извѣстіях XII съезда с. 87; Ossowski Sprawozdanie z wycieczki paleontologicznej po Galicyi (Zbiór wiadomości do antropologii krajowej т. XIV, XV, XVI і XVIII), Demetrykiewics Poszukiwania

се район з ясно вираженою одностайністю сеї культури. Кого тут посадити, щоб се було бодай чимсь трошки більшим від простої гіпотези?

Мині здасть ся дуже правдоподібним, що ся культура мала чужий, імпортований початок, але розвинула ся серед місцевої людности, розвинула ся досить широко, як показують численні оселі й робітні (гончарські печи) сеї культури, й могла дорогою зносин і торгівлі передавати ся з одного місця на друге, незалежно від етнографічної приналежності.

Розширення міді й бронзи на нашій території може, здасть ся, як раз служити доказом, що географічне сусідство, торговельні дороги й зносини, а не етнографічна приналежність — грали головну ролю в культурній еволюції, в присвоюванню здобутків вищої культури, і т. д. Один район бронзової культури бачимо на західнім краю П, під Карпатами, в сусідстві угорської і взагалі середнодунайської бронзової культури (старшої й пізнішої)¹⁾, другий — на сході, в басейні Дона й Донця, в сусідстві кавказького бронзового огнища²⁾. Мідяні й бронзові вироби йшли також, очевидно, і з чорноморського побережжя і *новолі* всякали в стару палеолітичну культуру — бачимо се на похоронах з червоними скелетами, на оселях «передмікенської культури» і т. д. Процес розширення бронзової культури йшов так повільно в краях дальше положених від її огнищ (як поріче Дніпра), що перше ніж вона опанувала тутешній побут, прийшло й залізо, так що подекуди бачимо, як воно безпосередно осідає на кам'яній культурі³⁾.

Підем іще далі. Те що зветь ся звичайно скитського культурою — се стріча двох культурних течій, одної з полудня, від чорноморського побережжя — геленістичної, другої — східної, що йшла з передньої Азії, споріднена з одного боку — з перською, з другого боку — з урало-алтайською технікою й стилем. Різні комбінації сих двох течій в нашім Чорноморю —

archeologiczne w powiecie Trembowelskim (Materiały antrop.-archeolog. т. IV), про буковинські знахідки друкують ся реферат Р. Кайндля в Mittheilungen der Central-Commission за р. 1902, про молдавські — G. Buțureanu Notiții supra săpăturilor și cercatârilor făcute la Cucuteni (Arhiva societății științifice și literare din Iași, 1889), про семигородські — J. Teutsch Prähistorische Funde aus dem Burgenlande (Mittheilungen der Wiener Anthrop. Gesellschaft т. XXX—I. Про розширення мальованої посуду й спірального орнамента далі на захід див. Much Heimat der Indogermanen, розд. III. Незадовго має вийти в Матеріалах до українсько-руської етнології розвідка Ф. Вовка про «передмікенську культуру» взагалі.

1) Pułaski Wiadomość o dwu zabytkach bronzowych na Podolu (Pamiętnik Fizyograficzny т. IX), Przybysławski Skarb bronzowy znaleziony na prawym brzegu Dniestru pod Unizem (TeKa konsekwatorska т. I), Грушевський Бронзові мечі з Турецького пов. (Записки Наук. тов. ім. Шевченка т. XXXII). Про знахідки в Угорської Русі особливо Hampel Trouvailles de l'Age du bronze en Hongrie 1886, Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn, 2 вид. 1890, і угорське видання, доповнене новітніми знахідками — A bronzokor emlékei magyarhonban (Пам'ятки бронзової доби Угорщини), т. I—III до 1896 р.

2) Роскошия Горедцова в Ізюмським повіті — Известія XII съезда с. 168.

3) Нпр. похорони с. Гатного і Янкович в Київщині — Труды III съезда I, протоколи с. 80, і Антоновича Археол. карта Киев. губ. с. 21.

чи то чисто механічне сполучення, чи більш тісне, з обопільними впливами їх на себе — се те характеристичне, що зветь ся «Скитською».

Та воно характеризує тільки техніку, стиль чорноморського побережя й середнього Подніпров'я певного часу, але чи було виключною власністю Скитів, в тім можна дуже сумніватись. Я наприклад не важив ся б ніяк припустити, що в полудневій Київщині і в Подтавщині, де ми стрічаємо похорони з сею культурою, ходили й ховали своїх небіжчиків скитські орди. Так само і з самим утворенням сеї культури. Грецькі впливи ішли з чорноморського побережя в глибину східної Європи, певно, не потребуючи в тім ані якогось спеціального посередництва скитської людности, ані обмежуючи ся її територією; вони зачинають ся від початків грецької колонізації й найбільшої інтензивности доходять, як показують може найбільше виразно керамічні нахідки, як раз в часах перелому в степових відносинах — коли зникли скитські орди й на перший план виступали сарматські, в IV—III вв.¹⁾ Переднеазійська металічна техніка в іранських кочових ордах, що рухали ся як оден потік ляви від Туркестану до Подунав'я, — мала, певно, дуже наручний міст для своєю переходу в Чорноморі, але чи одиноко сею дорогою ішла? А ще більше питання — чи круги її впливів сею кочовою людністю обмежались? Мабуть ні....

Се так як було і в «Готським» стилем. Готські племена понесли його на захід в Європу, спопуляризували його, але народив ся він без них, і на Чорноморі був він в певних часах прийнятий не тільки Готами — був тут місцевим стилем взагалі в III—IV в....²⁾

Коли хронологія культур, чи їх наступство уставлені будуть докладно, а їх територія також, тоді комбінуючи дані історичні й лінгвістичні та на підставі їх означуючи територію і час колонізації того чи иншого народу (о скільки се можна буде докладно зробити), ми будемо бачити, о скільки покривають ся ці колонізаційні території районами певних культур, чи культурних типів. Тепер ми можемо з більшою або меншою *правдоподібністю* говорити тільки, що та чи иньша культура *заходила* на територію тої чи иньшої народности, розвивала ся серед неї. Так ми можемо се сказати про ту геленістично-азійську амальгаму, що вона розширяла ся серед кочовничої степової людности IV—II в., мабуть іранської, ріжних колін.

1) Див. цінну статю фон-Штерна: Значеніє керамических находокъ на югѣ Россіи для выясненія исторіи черноморской колонизаціи (Записки одес. общ. исторіи т. XXII).

2) Для хронології його інтересна статя фон-Штерна: Къ вопросу о происхожденіи «готского стиля» предметовъ ювелирнаго искусства (відбитка монети з к. III поч. IV в.) — Записки одесскаго общества исторіи т. XX. Інтересні прототипи цього «готського» стиля подає Морган з своїх нових розкопок ахеменідських могил Персії—La délégation en Perse 1897 à 1902, par J. de Morgan, 1902, с. 80, 92 (золоті, інкрустовані камінням річи, з IV віка перед Хр. по його хронології).

Так здасть ся мнї дуже правдоподібним, що похоронні поля, викриті на території верхнього й середнього Буга й на середнім Подніпров'ю — належать Слов'янам на їх правітчині, перед розселенням: культура сих піль не має ніяких спеціальних характеристичних прикмет, переходячи через різні стадії від переходової доби від каменя до металю аж до часів безпосередно перед великим рухом народів, але територіально і хронологічно вони вповні можуть належати до слов'янської колонізації з перед розселення, хоч і не знати, чи будуть вповні відповідати її території¹⁾. Але наприклад що до культури мальованої посуду (т. зв. передмікенської) — то вже дуже трудно судити, хочби для подніпрянських осель — чи маємо тут з праслов'янськими, чи пра-індоєвропейськими осадами, не кажучи вже що дуже тяжко видумати таку колонізацію, яка б покрила ся районом розширення сеї культури.

Так само тяжко говорити про культуру таких *lux* як Кімерійці або Неври, котрих території не знаємо і ніяких ближших відомостей про них не маємо.

Повторяю — ми повинні лишити археології те, що вона мусить і може нам дати — історію культури певної території; нехай вона се зробить свободно, не в'язучись історичними відомостями, а з її поступами буде видно, що можна буде з неї витягнути для передісторичної етнографії. Не мучмо її на Прокрустовім ложі наших історичних відомостей, не вибираймо з неї поодиноких подробиць, які здають ся нам придатними для певних історично-етнографічних комбінацій. Вона повинна передовсім слідити культурні типи й явища для них самих.

І для успішного її слідження передовсім мусять бути поставлені більше наукові, більш високі вимоги самим методам розроблення, видобування археологічного матеріалу.

Мих. Грушевський.

2(15)/XI.908.

1) Мое: Похоронне поле в с. Чехах (Записки тов. ім. Шевченка т. XXXI), Szaranie-wicz Smentarzyuka przedhistoryczne we wsiach Czechach i Wysocku (TeKa konserwatorska II), Das grosse prähistorische Gräberfeld zu Czechy (Mittheilungen der Central-Commission, 1901), Бѣляшевскій Дюнныя стоянки по берегамъ рѣки Зап. Буга — Труды XI съѣзда т. I, Хвойка Поля погребеній въ среднемъ Поднѣпровьѣ — Записки русскаго археол. общества т. XII.